

ARANY, PETŐFI ÉS A PONYVAIRODALOM.

I

A néplelket alakító tényezők között igen jelentős helyet foglalnak el a képzeletre hatók. A biblián s az élőszó-közvetítette izgalmon kívül fontos szerep jutott e tekintetben már a multban is azoknak a többnyire kezdetleges alkotásoknak, melyeket bizonyos külső körülmények alapján összefoglaló elnevezéssel ponyvairodalmi műveknek szokás nevezni. Újabban a könyvkereskedelem és a hírlapírás eleveensége folytán, mióta a nép látóhatára is tágult, az efajta munkák tán kevésbé kelendők, de azért még mindig nagy mennyiségben készülnek és fogynak s így befolyásuk is kétségkívül számottevő. Ez a körülmény teszi indokolttá az érdeklődést abban az irányban, hogy mi közük van ezeknek az «igaz» és «tündéries» történeteknek, históriáknak, verseknek, mulattató elbeszéléseknek stb. a magasabb értelemben vett irodalomhoz.

Köztudomású, hogy régebben, értve a XVI—XVII. századot, a különbség a kettő között nem olyan nagy; a szépirodalom java része egybeesik a vásári ponyván árultakkal. Később megváltozik a helyzet s a XVIII. század második felétől kezdve tárgy, hang, felfogás, nyelv és forma tekintetében külön úton halad a műveltebb olvasókra számító irodalom attól, amely a szorosabb értelemben vett nép legegyszerűbb fiait veszi figyelembe.

A XIX. század közepének költő lángelméi a nemzet nagy összességétől is hozzáférhető művészettel tudták magukat kifejezni s hogy műveik mégsem, vagy csak elvétve jutnak a nép közé, annak egyik főoka a kiadók rövidlátása és akadékoskodása, minek következtében aránylag drágán kerültek forgalomba a szóhajható munkák. E miatt az újkori ponyvairodalmat szinte

napjainkig, főképp a hagyományos anyag, a széphistoriák stb. új kiadásai, vagy tehetségtelen versfaragók meg szegényes készségű írómesteremberek alkalmi tákolmányai gyarapították. (Kivétel a Jó Könyvek és Legjobb Olvasmányok című sorozatok, továbbá a Szent István-Társulat Népiratkái és a M. Prot. Irod. Társaság Koszorú c. vállalata. E négy kiadványsor tartalmi és formai tekintetben fölötte áll a többieknek). Az említett körülményből magyarázható e könyvecskék izlésbeli fogyatékosága és alkotó fantázia híján gyakran a napilapok aktuális szenzációihoz való kapcsolódása. Mindössze az utóbbi évtizedekben akadunk olyan füzetekre, melyek — a szerzői jog immár nem gátolván — végre jeleseink egyik-másik, a néptől is élvezhető alkotását nyújtják.

A Nemzeti Múzeum néhány száz darabra tehető gyűjteménye s a kiadóknál megszerezhető anyag alapján ilyenekül említhetők: gróf GVADÁNYI Józseftől *A peleskei nótárius*,¹ meg a Rontó Pál, továbbá KISFALUDY Sándortól *Dobozy Mihály és hűvese*, CZUCZOR Gergelytől a *Paprikás versek*, PETŐFITől *János vitéz*, *A helység kalapácsa*, *Szilaj Pista* és a kisebb költemények közül egy pár füzetre való, végül TÓTH Kálmántól *Kinizsi*.² Ide sorozható még a *Jó Könyvek* közül VÖRÖSMARTY Mihály (*A kecskebőr*), JÓKAI Mór (*Mátyás diák és Benke úr*, *Puskás Kalári* stb.), MIKSZÁTH Kálmán (*Herczeg Eszterházy Miklós kalandjai szárazon és vizen*, *Az ördög orsója* stb.), VAJDA János (*Törzsök Jankó*) és GYULAI Pál (*Szilágyi és Hajmási*) egy pár kisebb jelentőségű műve. ARANY Jánostól az ő neve alatt a szorosabb értelemben vett ponyvairodalmi termékek között alig akad valami. A különböző biblio-

¹ Különböző feldolgozásainak ismertetését l. GRAGGER Róbert: *Irodalomtörténeti forrástanulmányok* című dolgozatában. *Irodalomtörténeti Közlemények*. 1916. 23—38. l. Nyilván e tárgykorrel függ össze: *Egy palócz bíró budapesti utazása*, melyet összes kalandjaival együtt tizenkét fejezetben foglalt ékes versekben ő maga elbeszél, hogy a mostani szomorú időben a magyar nemzetet jóízű nevetésre ingerelje. Irta ALMAGYARI (valódi nevén SIVAMPEL József) 11 képpel. Budapest. 1895. 52 l. Rózsa K. kiadása.

² TÓTH K. elbeszélő költeménye nyomán készült RUDNYÁNSZKY Gyula prózai műve: *Kinizsi Pál élete és hőstettei*. Nyolc képpel. Budapest. é. n. 63 l. Méhner-kiadás.

grafiákból (L. elsősorban SZINNYEI J. Magyar Írók-ját és GULYÁS Páltól az Egy negyedszázad Arany János-irodalma c. könyvészeti egybeállítást. Irodalomtörténet: 1917. 138—142. l.) ismeretes ugyan, hogy egy időben készültek az ő műveiből is úgynevezett népies, olcsó kiadások (pl. a RÁTH-féle Toldi stb.), de a mai könyvpiacon az ő neve alatt ily fajta füzet nincs forgalomban. Hangsúlyoznunk kell, hogy az ő *neve alatt*, mert mint látni fogjuk, nem az ő nevében ugyan, ám az ő szava — kissé furfangos közvetítéssel — de mégis utat talált a vásári ponyva olvasóközönségéhez

Ha végiglapozzuk az idetartozó gyűjtemény füzetait s látjuk a meddő képzeletű szerzők állandó tojástáncát a nagyok feldolgozásában népszerűvé lett tárgyak körül, könnyen megértjük, hogy eleinte érdekes mesékért, később egyes szebb részletek kisajátításáért is be-betévedtek a tilosba. Címbeli hasonlóságon, minő pl. a *Cipruslombok* az emlékezet kertjéből az aradi tizenhárom sirjára (Irta TATÁR Péter. Méhner-kiadás), *Pató Pál* (Népies elbeszélés. Tíz énekben. Irta BÁLINTFFY Bálint. Budapest. é. n. 64 l. Méhner-kiadás.) stb. nem akadunk fenn. Inkább az lephet meg, hogy olyan újszerűnek látszó könyvcímmel is találkozunk, mint BABITS Mihály regényeé *A gólyakalifa*,¹ vagy HERCZEG Ferencé *A hét sváb*.² A magyar vonatkozásúak között nem ritkák az ismert népmesék feldolgozásai.³ Gyakoribb azonban az olyan közkeletű tárgyak alakítása, amilyen például *Dobó és az egri nők* (Bp. 1885. 32. l. Rózsa K. kiadása. Vers.), *Murányvár ostroma* vagy: *Szécsy Mária és Wesselényi Ferenc* (TATÁR Péter regekunyója. 10. sz. Pest. 1857. 62—71. l. Bucsánszky A. kiadása. Vers.⁴), *Beczko vára*

¹ vagy: Az indiai király elvarázsolt leánya. Felette érdekes és mulattató tündéres történet az őskorból 5 képpel. Budapest. 1885. 16 l. Rózsa K. kiadása. (Prózai mű.)

² A hét sváb története. Igen mulatságosan előadja TATÁR Péter. Pest. 1871. 46 l. Bucsánszky A. kiadása. (Próza.)

³ Pl. *A legkisebbik királyleány* vagy *A szőlő szőlő*, a csengő barack és a mosolygó alma. Igen szép tündéres történet. Négy szép képpel. Budapest. 1882. 14. l. Rózsa K. kiadása. (Vers.) Hasonló tárgyak: *Hófehérke története*; *A világszép többsincs* stb.

⁴ Van egy 1884-ből való kiadás is. *Murányvár* címen prózai feldolgozás is jelent meg.

vagy *Stibor vajda története* (Tatár P. regekunyhója 1. sz. Pest. 1863. 1—14. l. Bucsánszky A. kiadása.), *Szondy György* vagy *A hősi érdemet az ellen is elismeri* (Tatár P. regekunyh. 30. sz. Pest. 1870. 60—68. l. Bucsánszky A. kiadása. Vers.) stb. Ezek mellett természetesen még kevésbé tűnnek fel a régebről ismert témák, mint: *A hét bölcs mester*, a *Szép Maggellona*, *Griseld és Valter*, *Igaz barátság és szíves szerelem* s a hozzájuk hasonlók. Érdekes, hogy olykor még a SHAKESPEARE-meséket — például Hamlet, Romeo és Julia történetét is — népszerűsítik.

A feldolgozások forrását illetőleg a címbeli, sőt a tárgybeli egyezések keltette gyanút a közelebbi vizsgálat nem mindig igazolja¹ vagy legalább nem mindig a sejtett irányban. Így az egyik ponyvaterméknél — *Csatár* magyar vitéznek, a tündérkirály kedvencének élete, kalandjai, viszontagságai és hőstettei. Igen szép, érdekes és mulattató elbeszélés a régi magyar világból 8 képpel (Bp. 1887. 76. l. Rózsa K. kiadása. Prózai mű.) — a cím rokonsága alapján GARAY János költeménye jut eszünkbe, pedig a két munkának semmi köze sincs egymáshoz. De hogy a ponyvaíró is gondolt GARAYra, azt látni abból, hogy az elbeszélés hőse egy kritikus pillanatban az *Obsitos*ból vett idézettel ilyenformán dorgálja fegyverhordozóját: «Ej, ej öreg, hát nem tudod, hogy a magyar vitéz soha sem retirál, aztán a nóta is azt mondja:

«Szép asszonyért, szép lányért
Igaz magyar vitéz
Tüzet, vizet kiállni
Pokolba menni kész».

A mese hasonlósága sem okvetlenül jelenti, hogy a ponyvatermék írója valamelyik költőnktől vette. *A boldog ember inge*

¹ Példa rá KÁRPÁTHY Gyula *Tetemre Hivás* c. prózai elbeszélése (Ifjúsági Tárogató 12. sz. Bp. 1910. 16 l. Rózsa K. kiadása), melynek egyáltalában semmi köze sincsen ARANY János balladájához. A címbe említett szó is csak az utolsó előtti sorban kerül újból elő. — KADA Elek is inkább csak a címet kölcsönözte VÖRÖSMARTYIÓL *A nagyvezér Pörböök bácsi* vagy *A legelső magyar prokátor fursangja* és *Zalán futása* c. verséhez. (Furcsa vitézi költemény a honfoglalás korából, 5 énekben. Tizenkét képpel. Budapest. 1887. 39 l. Rózsa K. kiadása.)

vagy *A beteg király* (Tatár P. regekunyhó. 5. sz. Pest. 1857. 47—55. l.) például semmiesetre sem készülhetett GREGUSS Ágost hasonló tárgyú meséje nyomán, mely 1878-ban jelent meg, míg az előbbi huszonegy évvel előbb. Ezt tudva talán nem is kell GREGUSS kis műve forrását az 1799—1873-ig élt holland szerző P. T. HELVETIUS van den Berg «*A boldog*» című költeményében keresni, ahogy ezt annak idején még SZALAY Károly vélte.¹

Kétségtelen azonban már KISFALUDY Károly *Mit csinál a gólya?* című víg elbeszélésének elsőbbsége *A gólya a kereszten* vagy *A falu bölcsei* (Tatár P. regekuny. 10. sz. Pest. 1857. 37—45. l.) felírású ponyvaverssel szemben, melynek menete ép oly világosan utal forrására, mint a hogy *A két szomszédvár borzasztó története*² vagy *A bosszúállás gyászos következményei* (Igaz történet az ősmagyar időkből. Hét szép képpel. Pest. 1874. 46. l. Bucsánszky A. kiadása.) felírású, prózában írt ponyvatermék még személyei azonos elnevezésével is elárulja, bár nem mondja ki, hogy némi alakítással ugyan, de VÖRÖSMARTY halhatatlan eposza után készült.³

Az azonban bizonyára igen messze vezetne, ha a ponyvairodalom sokágú szárait mind nyomon akarnók követni. Tanulságosabb lesz, ha e helyett a kitűzött célhoz hiven csupán azokat a mozzanatokat figyeljük meg, amelyek több-kevesebb bizonyossággal legnagyobb költőinkkel, Aranyval és Petőfivel vannak összefüggésben. Megjegyzendő azonban, hogy ARANY, PETŐFI és a ponyvairodalom viszonyát tárgyalva, nem a nevezett nagy költőkről vagy a nevük alatt megjelent népies nyomtatványokról lesz szó, mint

¹ L. Irod. tört. közl. 1891. 109 l.

² Hasonló című: *A két szomszédvár vagy A szerelem mint orvos* (Tatár Péter regekunyh. 30. sz. Pest. 1870. 24—32. l.) c. vers, de ennek semmi köze VÖRÖSMARTY eposzához.

³ KISFALUDY Károly híres drámájára emlékeztet: a *Mohamet szultán* vagy *Konstantinápoly bevétele* című verses «néprege». (Tatár P. regekunyh. 30. sz. Pest. 1870. 68—76. l.) A leányt itt is Irénének hívják és sorsa is ugyanaz, mint a tragédiában. Az Iréne-tárgy feldolgozására nézve l. KIRÁLY Gy. dolgozatát: Mikes törökorsz. leveleinek forrásai. Egy. Phil. Közl. 1909. 269—277. és KLIMKÓ K.-ét: Az Iréne-mondához. Egy. Phil. Közl. 1910. 152. l.

ahogy ez BARÓTI Lajos: *Petőfi a ponyván és a szépirodalomban* (Bp. 1910. I—78. l. Kunossy kiadása. Petőfi-ktr. XXII. sz.), meg TIMÁR Szaniszló: *Arany János a ponyván* (Fővárosi Lapok 1890. 90. sz.) című dolgozatában látható, hanem egyfelől azokról a tárgyokról, melyeknek alakításában említett jeleseink egyik-másik munkája lebeghetett a többnyire álnévű vagy névtelen szerzők előtt, másfelől pedig arról a sajtóságos, szinte irodalmi szabad vadászatnak nevezhető eljárásról, melyet a ponyva lantosai időnként az irodalom berkeivel szemben tanúsítottak.

II.

Az ARANYTÓL is feldolgozott tárgyakhoz hasonló meséjű ponyvatermékek aránylag elég önállóságot mutatnak. Így mindjárt a *Lublóvár* vagy *A befalazott menyasszony*¹ című vers a téma rokonságán kívül egyebekben nem egyezik ARANYNAK 1850-ben, tehát előbb készült s megjelent² *Katalin*-jával.³ A színhely és a szereplők is mások. A ponyvaműben a kegyetlen apát Zádornak, leányát Melindának, ennek öreg kérőjét, ki — tudtán kívüli vetélytársának — fiának, Kevének gyilkosa lesz, Emődnek hívják. A leány apjának vára Lubló; a meghalt boldogtalan szerelmeseket Emőd Nagy-Sáros várában temeti el. A tárgy kedvelt voltának jele, hogy e történetnek jókimenetelű párja is megjelent a ponyván ily címen: *Regina* vagy *A sziklasírból kiszabadult jegyes* (Tatár P. regekunyh. 27. sz. 1867. Pest, 1867. 51—79. l. Bucsánszky A. kiadása.)

ARANYNAK 1851-ből való *Jóka ördögé*-re emlékeztet *Az elcsapott ördög* vagy *A vén asszony az ördögöt is megijeszti* (Tatár P. regekunyh. 5. sz. Pest, 1857. 54—62. l. Bucsánszky A. kiadása) c. verses ponyvatermék. Arról van benne szó, hogy egy, a pokolból

¹ Tatár P. regekunyh. 3. sz. Pest. 1863. 57—65. l. Bucsánszky A. kiadása. Későbbi kiadása u. a. címmel, de a Tatár P. stb. felírás elhagyásával. Bp. 1890. 8 l. Rózsa kiadása.

² Először a Magyar Írók Füzeteiben. SZILÁGYI S. Szerk. 1850. I. 81. l.

³ A tárgy feldolgozásaira nézve l. GRIESBACH Ágost: A budetini monda (Bp. 1891. 67 l. Légrády testvérek) c. értekezését.

száműzött, Csap nevű ördögnek az a büntetése, hogy tíz évig a földön kell élnie. Megnősül; de minthogy igen csúnya, csupán egy Sári nevű rút, veszekedő, vén asszonyt kap feleségül. Ennek zsörtölődései elől világgá bujdosik. Érvági nevű orvos szolgálatába áll, kinek titkos jeladásaira a betegekől távozik. Mikor a doktor huzódozik az előzetesen kialkudott fizetéstől, az ördög megtagadja az engedelmességet. Érvági tudománya kezd veszélyben forogni; de ekkor az ötletes orvos vénasszony képében azzal ijeszt rá fekete szövetségesére, hogy jön a felesége. Csap erre rémülten menekül.

Mint e rövid vázlatból látni, a vers ahhoz az ősi mese-tipushoz tartozik, melynek legrégebb nyomait és változatait *A gonosz asszony meséje és Arany Jóka ördöge* c. tanulmányában (Irod. tört. közl. 1899. 15—40 l.) nálunk ZLINSZKY Aladár ismertette.¹ Eszerint ARANY költeményének tárgyát az 1844. évi győri kalendáriumból merítette, amely viszont szerb forrásra vihető vissza. ARANY műve és a TATÁR Péter-féle feldolgozás között a téma rokonságán kívül szorosabb összefüggés nem állapítható meg.

Tárgytörténeti kapcsolat alapján érdemel figyelmet TATÁR Péternek az a verses munkája is, mely *A bőkezű király* vagy *Három falu három fogért* címen jelent meg Pesten 1857-ben.² Eszerint Mátyás király a tornajátékon — hogy a költői foglalkozás megbecsülésére példát mutasson — egy nem nemes származású lantossal is megví. Viadal közben kiüti a dálnoknak három fogát, amiért aztán három faluval kárpótolja.

 És a három fogért, mely ma itt kihullott,
 Neki három falut is ajándékozott
 Fogtút, Foghegyet és Fogarast Biharban
 És három fogat a cimeres paizsban.

És azóta minden költő s művész nemes
 Ki erre igazán és méltán érdemes.

¹ V. ö. még: WEINER Imre: Adalék «Jóka ördögé»-nek forrásaihoz. Egy. Phil. Köz. 1910. 381. l. és CZÓBEL Ernő u. ily c. kis cikkét. Egy. Phil. Közl. 1912. 830. l.

² T. P. regekunyhója. 5. sz. 64—72. l. Bucsánszky A. Újabb kiadása TATÁR Péter nevének említése nélkül. Bp. 1885. 8. l. Rózsa K.

Ez a kis történet a *Pázmány lovag* esetének egyik változata. ARANY balladája 1856-ból való ugyan, de csak 1857-ben jelent meg először;¹ TATÁR Péter feldolgozása szintén ez évből való. Hogy amaz szolgáltatta-e az indítékot, vagy BUDAI Ferenc *Polgári Lexicon*a volt-e ennek is forrása, mint TOLNAI Vilmos sejtí ARANYra nézve,² az most adatok hiányában nem dönthető el. Biztosabban megállapítható már az ARANY-hatás a következő kis műben, melynek címe: *A nagyidai veszedelem* vagy *A cigány nemzet elpusztulása*.³ (1857.) Arról szól, hogy János a nagyidai vajda házasodik, Dinorát, az erdélyi vajdának, Mihálynak leányát veszi feleségül. «Bezzeg volt most — olvassuk tovább — sürgésforgás készüllet javában

Minden izgett-mozgott Nagy-Ida várában.
Készültek lagzira, füstölt minden kémény
Nagy kolonc köszöngtet a kút méla gémén
A sok malac sir-rí, borjú, bárány béget
Apró marha nyáj közt van szörnyű ítélet...

és így tovább, ahogy Arany is írja a Toldiban.

Kissé lejjebb pedig megtudjuk, hogy

János vajda úr volt, sok becses marhája
Kincse volt tömérdek s arra büszke mája;
Sok derék vitéze, fegyveres szolgálja
Sok nyerítő méne, nagy sereg kutyája.

A szerző tehát a *Toldi* I. éneke első és második versszakát egészen, a negyedik versszaknak pedig négy sorát egyszerűen beleiktatta a maga munkájába. A nagyidai cigányok esetének ponyva-változata aztán úgy folytatódik, hogy mikor a multság javában foly, hírül hozzák a török betörést. A cigányok egy ideig vitézül védekeznek; már fut az ellenség, mikor elfogy a megtámadottak puskapora. A vajda ezt elég botorul utána kiáltja a

¹ SÁROSI Gyula antológiájában: Az én albumom. Pest. 1857.

² V. ö. Egy. Phil. Közl. 1903. 473 l. — ARANY *Pázmány lovagját* illetőleg l. még HORVÁTH János cikkét. Budapesti Szemle. 1909.

³ TATÁR P. regekunyhója. 26. sz. Pest. 1867. 21—28. l. Bucsánszky A. kiadása.

szaladóknak. Erre a törökök visszafordulnak s beveszik a várat. A vajda Dinórával együtt hősi halált hal. A vers sokkal rövidebb mint ARANYÉ s bár más a befejezése, helyenként az idézettekén kívül is felismerszik rajta az utánzásra törekvés.¹ Tekintve a jelzett átvételt, a végső csattanó egyformaságát és hogy ARANY műve már 1852-ben megjelent, nem valószínű, hogy az indíték a nagy epikustól való.²

Mielőtt az ARANY-hatás mélyebb nyomainak vizsgálatára térnénk, megemlíthető, hogy kevésbbé jelentős vonatkozásokkal (nevekkel stb.) a látottakon kívül egyébütt is találkozunk. Így Toldi Miklós eszményképe nevével a *Cserép vára*³ című verses ponyva műben, mely *Rozgonyi Piroška* és egy Perényi nevű szegény nemes ifjú történetét foglalja magában; vagy *A jó úr és szolgája*⁴ címűben, hol a vén Bebek szolgáját Jóká-nak (v. ö. ARANYTÓL JÓKA ÖRDÖGE), továbbá *Az ikrek*-ben,⁵ ahol meg egy erdélyi várúr, az állítólag 1190-ben élt Kapornaky nejét Rozgonyi Ceciliá-nak hívják.

¹ Aranyra emlékeztetnek pl. az efféle sorok:

Ez az élet úgy szép, ha öröm a társa
Nosza barna bajszát kiki borba mártsa...
S lakoma a várban nagy örömet áraszt;
Tánc, zene, zaj, dal hőst és hajadont fásaszt.
Ha ragyog a csillag, ha kigyul a hajnal
Új örömlángban él új zene, tánc és dal

Láng-bibor az égen nem örömjelenség
Közeleg-közeleg a szilaj ellenség...

² ARANY művének s a vele egybefüggő adomának tüzetes tárgyalását l. DITTRICH Vilmos tanulmányában: *A nagyidai cigányok*. Bp. 1898. 102. l. V. ö. még FLEISCHMANN Gyula: *A cigány a magyar irodalomban*. Bp. 1912. 54. l.

³ vagy: *Fő úr és szegény legény*. Tatár Péter regekunyhója. 2. sz. Pest. 1857. 63–71. l. Bucsánszky A. kiadása. Ebben: Piroskát apja a gazdag, de rút Kendefyhez akarja erőltetni, Mátyás királv segítségével azonban a szeretők egymáséi lesznek.

⁴ vagy *A nyughatatlan hálótárs*. Tatár Péter regekunyhója. 6. sz. Pest. é. n. (valószínűleg 1857) 72–80. l.

⁵ vagy *Csodálatosak a végzet utai*. Tatár Péter regekunyhója. 8. sz. Pest. é. n. 55–63. l.

III.

Az eddigieknél erősebb és többgú hatása látszik már ARANY főművének, a *Toldinak*. A maga erejéből fölvergődött vitéz regényes alakja magában véve is alkalmas volt arra, hogy a nép fiai elé követendő példának állítsák s képzeletét vele jólesően foglalkoztassák. Viszont történetének az a változatokban sem szűkülő mesteri rajza pedig, amint a nagy költő megörökítette, elősegítette, hogy egyes mozzanatait, sőt akár részleteit is alkalmi utalásokra vagy szükség esetén hasonló helyzetek színezésére használják fel.

Ilyen utalás található például a *Vitézvári Simonyi József öbester-generális élete* vagy *A legvitézebb huszár*¹ című ponyva-

¹ 13 képpel. Bp. 1899. 78 l. Rózsa K. — Régebbi kiadásai is vannak. Régebbi kiadása mint TATÁR Péter műve van hirdetve a Tatár Péter regényhője 28 számának 1870-től való kiadása borítékán.

E tárgy első feldolgozása Szőkefalvi NAGY Páltól (1788—1859) való: *Vitézvári báró Simonyi József, herceg Hessen-Homburg magyar lovas regiment híres eredei kapitányának példás élete leírása*. Pest. 1819. — V. ö. SZINNYEI Magyar Irók IX. 735 l. — Igen népszerű volt annak idején JÓKAI Mór műve: *A legvitézebb huszár*. Történeti rajz tizenöt képpel Pest. Heckenast G. 1856. (JÓKAI e munkájából — melyet itt-ott TATÁR Péter is felhasznált — azóta már a hetedik kiadás is megjelent. L. Vasárnapi Könyvtár 9. sz. Bp. Franklin-kiadás.) E kettőn alapul a legújabb verses feldolgozás: *Simonyi József a híres öbester*. Népi elbeszélés 12 énekben NAGY Pál s JÓKAI Mór műve után írta GAJDÁCS Pál. Gyoma. 1909. 144 l. Kner Izidor kiadása A *Toldi* hatására valló művet: «A magyar költők királya: ARANY János szellemének hódolata jeléül ajánlja a szerző.» — E tárgykörbe tartozik MARTOS Ferencnek a Nemzeti Színházban előadott *Simonyi öbester* c. 3 felvonásos történeti vígjátéka is. (Budapest. 1902. 94 l. Lampel kiadás. Fővárosi Színházak műsora 140—141. sz.) — L. még VAS Gereben: Régi jó idők. — GAJDÁCS P. verses művének több ARANY-reminiscenciái és utalásai *Toldira*: I. é. 2. vsz. 7—8 s. «De Kinizsi s Toldi büszkeséggel néznek Hósi tetteire a legszebb vitéznek.» I. é. 3. vsz. 4. s.: «És egyik szavamat a másikba ne öltsem.» V. ö. *Toldi* VIII é. 1. vsz. 2. s. — I. é. 7. vsz. 6 s. ... «Értt az istenadta», v. ö. *Toldi* V. é. 3. vsz. 4. s. — IV. é. 2. vsz. 8. s.: «Ézt egy régi könyvben mind írva találom». V. ö. ARANY J. *Buda halála* I. é. 1. vsz. 4. s. — XII. é. 14. vsz. 3—6. s.:

versben. E tizenkét részre oszló krónikás elbeszélés tizenegyedik énekéből többek között megtudjuk: «A párbaj által hogy lett Toldy utódja» Simonyi. A dolog úgy történt, hogy mikor a napoleoni háborúk idején a híres magyar katona Párisban állomásozik, egy a kardforgatáshoz kitűnően értő francia tiszt «Kisebíté a vett diadalmat, Melyet az egyesült seregek nyertek vala, Sőt a mi nemzetünk is gyalázta vala.» Simonyi erre párbajra hívta ki a kérkedő franciát, aki aztán álláig kettéhasított fejfel maradt a küzdőtéren. «Ez mestervágás volt — írja a ponyvaköltő — méltó Simonyihoz, Kit hasonlít hatunk bátran vén *Toldy*-hoz».

Sorsuk is egyforma, amint majd megtudjuk,
Ha e történetnek végét érni fogjuk.¹

A tizenkettedik ének, miután a hős ezredesnek és vitéz huszárainak egy — naivságával megkapó — bécsi színházlátogatásáról is beszámol, így folytatódik:

Eddig van a napfény, ezután éjszaka!
Letűnt Simonyinak is fényes csillaga.
Drága dolog a jó éles kard csatában,
Veszély után biz az elvész a rozsdában.
Igy volt a vén *Toldi*, mikor országczímet (sic!)
Elrabló viadort hős kardjával levért
Mente újjával, melyben vala buzogánya,
Valami rossz hölgyet,² ki rá élcet hánya
A királyi udvarban leütött, börtönre
Vettetett, hol a bú és a szégyen megölte.³
Igy járt Simonyi is, csaták oroszlána
A huszároknak és vitézség példánya.

«Ez mestervágás volt s igen olyan forma,
Mintha csak az ember Toldit látta volna,
Mikor a nagy csehet két darabba szabja,
S mintha Toldi lett voln' a Simonyi apja...»

Stb. l. még u. i. a 35. és 36. vszakok.

¹ JÓKAI művében a megfelelő fejezet címe: «Toldi utóda».

² Igy!

³ JÓKAINÁL Az utolsó láncszem c. fejezetben az itt idézett sorok majdnem szóról-szóra megvannak: «Eddig tartott a napfény, már most következik az éjszaka. Hajh drága dolog a jó éles kard a csatában... Mi volt a hős

Megtudjuk aztán, hogy a «legvitézebb huszár»-t a bécsi intrikák miatt Nagyváradra helyezték át, ahol egy hadapródot, mivel parancsa ellenére elkésve tért vissza állomáshelyére, föbbe lövetett. Ezért a szigorú fellebbvalót az aradi várba zárták, hol a szégyen megölte. A vers e sóhajjal végződik:

Úgy halt meg mint *Toldi*, emléke is úgy él,
Míg e haza földjén egy magyar ember él!

Míg a «legvitézebb huszár»-ról szóló versben inkább csak Toldi mondai alakjára találtunk — kissé félszegen fogalmazott — utalást, egy másik, de már prózában írt ponyvatermék egyenesen az ARANYTÓL eszményített hős küzdelmeit népszerűsíti, címével is jelezve az erkölcsi célzatot. E kis füzet címe: *Az áldott jó fiú vagy Az erős és vitész Toldi Miklós gyönyörű története*. Szerzője BÖNGÉRFI János (Budapest, 1894. 29 l. Hét képpel. Rózsa K. kiadása). A hét fejezetre oszló elbeszélés egészen ARANY *Toldija* alapján készült. Hogy mennyire ragaszkodik az eredeti költemény menetéhez, mutatják a fejezetcímek: 1. Toldi Miklós otthona. — 2. A testvérbátya látogatóba jön. — 3. A nádasban. — 4. Éji látogatás. — 5. Toldi ereje. — 6. Hogyan mulat Toldi? — 7. Toldi nagy úr lesz.

A következő ponyvafüzet alig számbavehető áthidalásokkal és betoldásokkal, meg valami csekély kihagyással az egész *Toldit* és *Toldi Estéjét* magában foglalja anélkül, hogy a költő nevét a címlapon emlitené. A mű címe: *Toldy Miklós vitézi élete és szomorú halála*. 12 énekben. 12 képpel. (Budapest, 1907. 72 l. Rózsa K. kiadása.¹) E verses munka a nyolcadik és kilencedik

Toldi vége? Mikor legyőzte az országczimert elrabló viadort, mentéje újjával, melyben vala buzogánya, agyonütött valami rossz kölyket (ebből látni, hogy fentebb a «hölgyet» = sajtóhiba!), aki vele kötekedett a királyi udvarban. Ezért börtönre keresték: csak a szégyen, ami megölte, mentheté meg attól... Mi lett a hős Simonyi vége?... Úgy halt meg mint Toldi...»

¹ Régi kiadása: u. o. 1885. 74 l. — Tatár Péter regékunyhója 28. száma 1870-ből való kiadásának borítékán a hirdetett művek között szintén előfordul. Címe után oda van nyomtatva, hogy «*Irtá Tatár Péter*». Ez a kiadás eddig

ének, meg egynehány áthidaló sor kivételével ARANY János műve. A hét első ének — kevés kihagyással — a *Toldi* tizenkét énekéből van összesűrítve, a kilencedik ének utolsó huszonnyolc sorától a tizenkettedik ének végéig pedig a *Toldi Estéjét* kapjuk az említett módszer szerint.

A nyolcadik «önálló» leleményszerű énekből megtudjuk, hogy a cseh vitéz legyőzésének öröme nagy lakoma van a budai várban. A mulatságot másnap harcjáték követi, melyen a király tréfából megkérdi Tolditól, hogy keresztül tudná-e dobni a Dunát? Toldi előbb egy jókora követ hajít át, majd minthogy ezt nem mindenki vette észre, buzogánya átdobásával bizonyítja be ügyességét. E vidám időtöltést követek zavarják meg, akik hírül hozzák Endre herceg feleségének, Johannának gaztettét. A király sereget gyűjt, hadra kelnek s miután győznek, a bűnrészes Durazzói Károly és négy társa halállal lakol. Lajos Nápoly királyává lesz. Ennek öröme ünnepélyt rendeznek; közben mint érdekes látványosságot a Vezuvot is megtekintik. A kráterben Toldi egy húsz mázsás leomló kő feltartóztatásával megmenti a király és a kíséret életét. Nápolyba menet pedig hatalmas malomkövek emelgetésével szerez bámulókat nagy erejének. Megérkezve folytatják a mulatságot s a következő napi harcjátékon Toldi egy olasz bajvívó legyőzésével öregbíti vitézi hírét. A *Keistut* név említésével (s egyéb kisebb jelentőségű vonatkozásával) a *Daliás Idők* első kidolgozásának hatására utaló kilencedik ének szerint míg Lajos Olaszországban járt, a litvánok betörték Lengyelországba, Gácsországot meg elfoglalták. A királynak tehát megint dolga akadt. Toldi is elkísérte az új hadba. Keistutot, a litván fejedelmet, Lajos vágta le párbajban. Keistut özvegye, a szép Melinda, beleszeret Toldiba. Ez hajlandó volna őt feleségül venni, de a nő bátyja, Kázmér, ezt azzal akadályozza meg, hogy megöli testvérét, ki az ellenséget szereti. Toldi erre párviadalban végez Káz-

nem volt hozzáférhető. Előkerülése bizonyossá tenné azt a föltevést, hogy a munka a *Toldi szerelme* megjelenése előtt készült, ami különben abból is gyanítható, hogy a hős férfikorának elbeszélése csak a *Daliás Idők* első dolgozatával mutat némi egyezést.

mérral s eltemeti első és utolsó szerelmét. Lajos a háborút győztesen befejezván, vele Toldi is Budára tér vissza, hol időközben az erkölcsök igen megváltoztak. Külföldi szokások kapnak lábra, melyek miatt az öregedő vitéz otthagyja az udvart s hazamegy Nagyfaluba:

Megavult az ős ház, a zápor lemosta
Az idő e vén sas, szörnyen megrugdosta...

stb. következik a Toldi Estéje ARANY szövegével.

Az átvétel mértékéről s az átalakítás módjáról tájékozást nyújthat az alábbi egybeállítás, melyből kitűnik, hogy az ismeretlen kompilátor ugyancsak kevés kivetnivalót talált ARANY két művében.

A vers kezdete:

Fényes szentegyház a mi őstörténetünk,
Abba mi csupán csak imára mehetünk stb.

I. ének: 20 sor eredeti; aztán következik *Toldi Előhangjának* második versszaka. Újabb 14 sor eredeti után jön *Toldi* első énekének harmadik strófája. Majd 16 eredeti sor s aztán megint a *Toldi* első énekéből az ötödik versszak két sora és a 6—7 strófa. Újabb nyolc sor eredeti után ismét ARANY művének 9—14 versszaka. Ezután az ismeretlen szerző folytatja az elbeszélést 54 soron keresztül. — *A II. ének* a *Toldi* meg nem felelő részei kihagyásával így van összeillesztve: *Toldi* második é.: 1—14 vsz.; *Toldi* harmadik é.: 1—5, 7—9 vsz., majd 12 sor eredeti. — *III. ének*: négy sor eredeti; aztán áthidalások és kihagyások közbevetésével: *Toldi* negyedik é.: 1—3, 5, 6—23 vsz. — *IV. ének*: *Toldi* ötödik é.: 2—5, 11, 14, 16 vsz.; *Toldi* hatodik é.: 1—3, 5, 7, 9, 13, 15, 17—19, 21 vsz. — *V. ének*: *Toldi* hetedik é.: 1—11. vsz.; *Toldi* nyolcadik é.: 3—4, 11, 13 vsz.; *Toldi* kilencedik é.: 2—4, 6—7, 9—12, 14, 16, 18—19 vsz. — *VI. ének*: *Toldi* tizedik é.: 2, 5, 6, 8—11, 13—23 vsz. — *VII. ének*: *Toldi* tizenegyedik é.: 3—9, 11—20; *Toldi* tizenkettedik é.: 5, 10, 13, 16—18 vsz. — *VIII. ének*: eredeti. — *IX. ének*: *Toldi Estéje* első énekéből: 7—9 vsz. *X. ének*: *Toldi Estéje* első é.: 6, 4, 5, 10 (ily sorrendben!), 11—12, 14—18, 28, 32, 35—41 vsz.; *Toldi Estéje* második é.:

5, 6, 8, 10, 17, 23, 29—31, 35 vsz. — *XI. ének: Toldi Estéje* harmadik é.: 1—8, 10, 21, 24, 28—34, 37—38, 40—46 vsz.; *Toldi Estéje* negyedik é.: 1—2, 11, 12, 14—16, 23, 26—28 vsz. — *XII. ének: Toldi Estéje* ötödik é.: 3—11, 40—45 vsz.; *Toldi Estéje* hatodik é.: 10—13, 16—21, 24—25, 29, 34—38 vsz.

Érdekes, hogy a kompiláció prózai párja is megvan a ponyván. A MÉHNER-féle «Mulattató és hasznos olvasmányok a magyar nép számára» című sorozat 63. számaként jelent meg ilyen felírással: *Toldi Miklós a nagyerejű hős élete és halála*. Irta RUDNYÁNSZKY Gyula (nyolc képpel). Ebben is le van írva a nápolyi kaland s a lengyelországi vitézkedés, de Toldi szerelmének a tárgya itt már nem a Keistut özvegye, hanem a trilógia középső része végső kidolgozásának megfelelően Rozgonyi Piroska. Egyébként azonban a férfikor történetének elbeszélése arra enged következtetni, hogy a szerző az említett eltéréssel a főntebb ismertettet ponyvaszerkezetet tartotta szem előtt.

IV.

A ponyva írói azonban nemcsak a Toldi-trilógia szövegével bántak el oly különösen, mint ahogy láttuk, hanem a *Buda Halálát* sem kimélték. Mutatja ezt az a kis füzet, mely e címen jelent meg: *Buda, Bendeguz fiának élete és halála*. Igen szép történet a magyar őskorból. Hét képpel. Pest. 1873. 44. l. Bucsánszky A. kiadása.¹

A hat énekre terjedő verses elbeszélés bevezetése így hangzik:

Két fényes jel tűnt fel akkoron az égen,
Midőn Bendeguz ült fejedelmi széken.
Egyik volt tüzes kard, mely állt nyugat felől,
A másik üstökös, mely jöve keletről.
Bendeguz fejdelem neje két fiat szült
Midőn ezen két jel az égre felderült.

— — — — —
... ezen két fiú vala a
Híres Buda s ennek öcsce hős Attila.

¹ Ujabb kiadása u. a. címen: Budapest. 1895. 46 l. Rózsa K. és neje.

Mily nevelést kaptak atyjuk udvarában,
 Fel van jegyezve a régi krónikákban.
 Mert a földön akkor a *magyarok* népe
 Volt minden erényben a világnak éke.

— — — — —
 Aetius római is itt tartózkodott (Igy!)
 S Bendeguz fejedelem udvarában lakott.
 Tanulta *magyarok* hadakozás módját.

Kissé lejjebb a szerző elfelejti, hogy szerinte Bendeguz a magyarok fejedelme volt s mikor ARANY nyomán a trónosztásról beszél, már azt olvassuk, hogy Buda...

Egy nap udvarához rendelte a főket
 Áldozni tanácsba összehívá őket.

— — — — —
 Ott vala im öcsce Attila királyfi,
 Bendeguz atyjoknak éltés daliái, ...

— — — — —
 Hogy mind begyülének, ezek és a többi
 Hun ágak apái, hun seregek főbbi ...

és így tovább. A magyarok ezután már nem is kerülnek szóba. A harminckét sornyi eredetinek látszó bekezdés után a továbbiakban rövidítve és jelentéktelen átalakítással (például hogy a szerző Etele helyett Attilát ír s Aladár anyját Rékának nevezi) — ARANY *Buda Halálát* kapjuk. A ponyvaköltő eljárás módjáról és az átvétel mértékéről az itt következő tájékoztató szolgál felvilágosítással:

I. ének: Harminckét sornyi eredeti után jön: ARANY *Buda Halála* első ének: 3, 7—13, 15, 19, 21 (ebből a két első sor), 22 (a két első sor), 24—29, 30 (az első és negyedik sor átalakítva), 31—38 versszak. — *B. H.* második ének egy sor átmenettel: 5—7, 9—11, 15—18, 20, 32—34, 41, 42 vsz. — *II. ének:* négy sornyi átmenet, aztán a *B. H.* harmadik é.: 1—10, 13—15, 18—24, 27, 29—38, 40—44 vsz. — *B. H.* negyedik é.: 1, 4—5, 11—13, 17, 19—23, 31—32 vsz. (Közben csak egy-két sornyi átmenet). — *III. ének:* két sor átmenet után a *B. H.* negyedik é.: 34—48 vsz. (az utolsó sor átalakítva). — *B. H.* ötödik é.: 1

(első és második sora), 7, 10 (első két sor), 21—33, 37—40 (majd egy pár szónyi átmenet után) a 43—49, 50 (egy sor), 51—53 vsz.; majd a *B. H.* hetedik é.:¹ 1—4 vsz. — *IV. ének*: *B. H.* hetedik é.: 5—8, 9 (az első és negyedik sor átalakítva), 10—11, 12 (a két első sor), 13—15, 16 (a két első sor), 17—34, 39, 42, 59 vsz. — *B. H.* nyolcadik é.: 1—2, két sor átmenet után: 74 (harmadik és negyedik sora), 75—76, 77 (első két sor), 80 (első két sor), 81—89. Itt különös módon előbbről vett részlettel fejezi be a szerző Hadúr leírását a *B. H.* 77 (harmadik és negyedik sora), meg a 78—79 vsz. felhasználásával. — *V. ének*: *B. H.* kilencedik é.: 5 (kis átalakítással), 6 (végén átalakítva), 7—15, 16 (harmadik és negyedik sor), 17—26, 27 (utolsó két sorában némi módosítással), 29 (átalakítva), 30—38, 55—62, 63 (harmadik-negyedik sor), 64—65, 66 (harmadik és negyedik sor), 68 (ugyanígy), 69—73 vsz. — *VI. ének*: *B. H.* tizedik é.: 1, 2 (első két sor átalakítva), 3, 5 (első két sor), 6, 7 (harmadik-negyedik sor átalakítva), 9—11, 12 (első két sor) 13 (egy sor), 22—23, 24 (első és negyedik sor módosítva) 28, 29, 31 (első két sor), 33, 38 (két első sor), 47; következik két sor átmenet, majd a 111 vsz. (harmadik-negyedik sora). — *B. H.* tizennegyedik é.: 1—2, 32 (az első sor kissé átalakítva), 76—77, 80, 99—100, 101 (első-második sor módosítással), 103, 108, 112 vsz. — *B. H.* tizenkettedik é.: 3 (első sora átalakítva), 12, 16 vsz. (első két sor). Nyolc sor átmenet után 45, egy sor áthidalás, 48—51, 53, 58 (első sor átalakítva), két sor átmenet, 69 (első sora átalakítva), 70, 72, 73, 74 (első két sor), 76, 81—84 vsz. (egy szóval végig).

V.

A mondottakból kitünhetett, hogy a ponyvaírók egyike-másika mily kevésbé képes eredetiségre nemcsak a meseszövében, de a kidolgozásban is. Mindezekben azonban a szerzők — amennyire megállapítható — megelégedtek ARANY egy-egy művének

¹ A *Buda Halála* hatodik énekét (Rege a csodaszarvasról) a szerző egészen mellőzi.

kiaknázásával. Ezek az esetek az írói tulajdonjog kevésbevévésének valóságos gyermekjátékai ahhoz képest, amit a következő ponyvaterméknél tapasztalunk. És jellemző, hogy ez is ARANY kincseskamrájából veszi a nemes ércet gyöngé tákolmánya ékesítésére. El kell azonban ismerni, hogy párját ritkító vakmerőség jeleit adja, mert a nagy költőnek nem kevesebb, mint *ő*t jeles alkotását használta fel, míg a maga kis fércelményét kiizzadta.

A szóban forgó ponyvavers címe: *Gróf Tökölyi Imre, Rákóczi Ferenc mostohaatyjának, a magyar szabadságért harcoló elismert világhírű hősnék élete és halála.* 13 szakaszban. 15 szép képpel. Budapest. 1874. 39 l. Bucsánszky Alajos kiadása.

A hosszúra nyúló vers elején a Thököly-féle fölkelés előmenyeinek és első sikereinek ismertetése után megtudjuk, hogy a kuruc- király egyebeken kívül azért is, mert már belefáradt a küzdelembe, hajlandónak mutatkozott a megegyezésre. Az elbeszélés aztán így folytatódik:

Nagyszombatba tehát maga is elméne
Az állandó béke megteremtésére.
Ott ez ünnepélyre készültek sebtében,
Miként? *hallgassátok, azt is elbeszélem.*
A király sátora vala ott felvonva,
Tiszta kék selvemből volt a sátorponyva;
Róla mint az öklöm — ha kicsit nem mondok —
Lógtak köröskörül oly nagy aranybojtok . . . stb. (3. l.)

A szerzőtől félbehagyott rész után következik, amint látható, ARANY János Toldijának tizenegyedik énekéből a 7, 8, 9 versszak. Különbség csak annyi, hogy a kilencedik szak ötödik sora, mely ARANYNÁL így van: «Duna partjáig nyúlt a korlát kétfelül», a ponyvaköltő művében ilyenformán alakul: «A palotáig nyúlt a korlát kétfelül». A ponyvaversben négy sorral odébb megint Aranyból veszi át a szerző ezt a két sort:

Ezalatt a várba gyors hiradók mentek,
A király lejött és sok nagy úri rendek.[†]

A második rész Thököly Imre szerelmét mondja el Zrínyi Ilona iránt. A kuruc vezér elküldi emberét, Illyést Munkácsra

[†] L. id. mű 3. l. — V. ö. Toldi XI. é. 13. vsz.

egy levéllel Rákóczi özvegyéhez; a megbizott aztán ARANY *Murány ostromá*-ból vett harminckét sorban számol be urának a vár úrnőjével való találkozásáról. Ilyenformán:

Magas Munkácsváriba amint feljutottam,
Annak parancsnokát kérdeztem legottan;
Mosolygott a várnagy s ismeretes helyre
A külső bástyára vezetett egyszerre ... stb.¹

Itt az eltérés annyi, hogy ARANYnál «Munkács» helyett Murány van, «külső bástya» helyett pedig: *hóhérbástya*.

A ponyvatermék *harmadik részében* le van írva, hogyan foglalja vissza Thököly egyik vezére, Benkő Pál az osztrákoktól védett Fülel várát. Itt a szerző ARANY *Nagyidai Cigányok*-jából veszi át az ostrom rajzát:

Legottan vitézlő férfiak menének,
Hogy kihoznák a port, ágyút töltenének.²

Kissé odább hosszabb átvétel következik:

Benkő Pál azonban, székelyek vezére
Nem feküdt sem a jobb, sem a bal fülére.
Osztrákok zajától nem tudott aludni,
Dehogy merte volna a szemét behunyni ... stb.³

Látnivaló, hogy itt csupán a helyzethez illő nevek vannak kicserélve; *Puk Mihály* helyett «Benkő Pál», *cigányok* helyett «osztrákok» olvasható. A *Nagyidai Cigányok*ból összesen huszonöt sort vesz át a szerző; még pedig a második énekből az első négy szakot egészen, az ötödik strófát két sorba összevonva, a hetedik és nyolcadik versszakok ismét egész terjedelmükben, majd a negyedik ének ötvenkettedik strófájának negyedik sorát egy szónyi átalakítással (*ellenség* helyett «székelység»-et ír), ugyanott az ötvennegyedik szak két első sorát, továbbá a hatvanegyedik strófát (első sorának átalakításával) és a hatvankettedik versszak utolsó két sorát (némi módosítással).

¹ L. id. mű 5. l. — V. ö. ARANY *Murány ostroma*: I. é. 48—55. vsz.).

² L. id. mű: 9. l. — V. ö. ARANY *Nagyidai Cigányok*: I. é. 82. vsz.).

³ L. id. mű 9. l. — V. ö. ARANY *Nagyidai Cigányok*: I. é. 1. vsz.).

A hatodik rész befejezése arról szól, hogy Thököly az elfogott Heister és Doria nevű császári vezérekkert cserébe visszakapja Bécsbe hurcolt feleségét. Az ismeretlen szerző ezt így adja tudtunkra:

De hogy egyik szavunk másikba ne öltük,¹
 S az időt szóbeszéd közt itten ne töltsük,
 Röviden mondjuk, hogy megtörtént a csere,
 Fejdelem Tökölyi roppant örömére.
 Mert nem adhat jobbat az egek királya
 Ami Tökölyinek örömet csinálna.
 Pénzért, gazdagságért, hej dehogyan cserélne,
 Dárius kincsének még oda se nézne.²
 Elfelejte mindent és futott elébe,
 Kimélve szorítá pánczélos ölébe.
 Nem szólott egyik sem, nem sírt, nem nevetett,
 Csak az egész tábor ritt a hátok megett ... stb.³

Így folytatódik a viszontlátás örömeinek leírása az idézett részen kívül a Toldi tizenkettedik éneke tizenhetedik strófájának és tizennyolcadik versszaka első négy sorának, tehát összesen húsz sornak szó szerinti átvételével. A szükségesnek látszó esetben természetesen a Toldi-beli nevek helyébe a megfelelők kerülnek; például «Akkor könnyült szívvel Toldiné így szólott» helyett lesz: *Ilona így szólott*; vagy «Miklós pedig mondá» helyett: *Tökölyi meg mondá*.

A ponyvaköltő kisded játéka azonban ezzel még nem érnek véget. A hetedik részben a főhelyet a székely hadak újjászervezésének leírása foglalja el. Itt is folyton ismerős hangok csendülnek fülünkbe. Ime egy kis párhuzam:

Parancsol Tökölyi a vezéreinek	<i>Parancsol a hunok ifjabb királya,</i>
Vele maradott kipróbált hiveinek:	<i>Kard az egész földet véresen bejárja</i>
Fegyverviselő nép mindenki felüljön	<i>Fegyverviselő nép mindenki felüljön,</i>
És Kolozsvár előtt hadi szerbe gyűljön. ⁴	<i>Buda szállására, hadi szerbe gyűljön.⁵</i>

¹ Ez is ARANY-reminiscencia. (V. ö. Toldi. VIII. é. I. vsz. 2 s. «Hogy egyik szavamat másikba ne öltsem».)

² L. id. mű 18. l. — (V. ö. Arany, Toldija XII. é. 15. vsz.).

³ L. id. mű 18. l. — (V. ö. Toldi XII. é. 16. vsz., ahol az «egész tábor» h. az *öreg Bencze* sír).

⁴ L. id. mű 20. l.

⁵ ARANY, *Buda Haldia* IV. é. I. vsz.

Látnivaló, hogy az anonim versszerző e helyütt már nem a *Toldiból*, nem is a *Nagyidai Cigányokból* vagy a *Murány Ostromából*, hanem céljának megfelelően egy más elbeszélő költeményből, a *Buda Halálából* (a vadászat leírása) veszi át a felhasználható részeket. Az átvétel összesen nyolcvanöt sorra terjed; valamennyi a negyedik énekből való. De a szerző nem egyfolytában sajátítja ki, hanem előbb az első tizenegy szakot, majd a mi folytatólag az ő leírásának jobban megfelelt: a tizenkilencedik strófa második sorától a huszonhatodik szak végeig, aztán a 31, 32, 33 versszakot, végül a harmincötödiktől a három első sort (L. id. mű: 20—21. l.) Változtatásai itt a következők:

Arany, <i>Buda Halála</i> IV. é. 3. vsz. 3. s.:	« <i>Tökölyi</i> » vers:
Adja tovább a jelt, ki belátja távol...	Adja tovább a <i>hírt</i> , ki tudja mástól...
<i>B. H.</i> IV. é. 4. vsz. 2—4. s.:	<i>T.-vers</i> (20. l.):
Hogy kint legyen a kard a messze határon;	Hogy kint legyen a <i>hír</i> a messze határon;
Körül a szomszédság valamennyi részeket;	Körül <i>Oláh. Bolgár</i> valamennyi részeket, <i>A székhelyek valjon</i> kire fegyverkeztek?
Vajh, kire a szörnyűk mostan fegyverkeztek!	
<i>B. H.</i> IV. é. 5. vsz. 1. s.:	<i>T.-vers</i> (20. l.):
Ámde húnok földjén meleg öröm pezsdül,...	<i>De székhelyek</i> földjén meleg öröm pezsdül,...
<i>B. H.</i> IV. é. 10. vsz. 4. s.:	<i>T.-vers</i> (21. l.):
Igy felabajgatta Etele a népet.	Igy felabajgatta <i>Tökölyi</i> a népet.
<i>B. H.</i> IV. é. 11. vsz. 1—2. s.:	<i>T.-vers</i> (21. l.):
S már Budaszállásán gyűl a sereg össze, Körül a sík pusztát lepi sűrűn, messze;	S már <i>Kolozsvár körül</i> gyűl a sereg össze Körül <i>a vidéket</i> lepi sűrűn messze;
<i>B. H.</i> IV. é. 19. vsz. 3. s.:	<i>T.-vers</i> (21. l.):
Ő kora hajnaltól paripán ül estig,	<i>Tökölyi</i> hajnaltól paripán ül estig.
<i>B. H.</i> IV. é. 22. vsz. 2—4. s.:	<i>T.-vers</i> (21. l.):
Dárdavetőt, ijaszt külön egybeállít, Lovagot külön csap kaszás szekerektől, Várakolól eszközt másféle szerektől.	<i>Nehéz s könnyű puszkást</i> külön egybeállít, Lovagot külön csap <i>agyus</i> szekerektől, <i>Vdrostromló</i> eszközt másféle szerektől.
<i>B. H.</i> IV. é. 25. vsz. 3. s.:	<i>T.-vers</i> (21. l.):
Úgy Etel is bármint seregét zavarja,	Úgy <i>Tökölyi seregét</i> bár miként zavarja,
<i>B. H.</i> IV. é. 26. vsz. 3. s.:	<i>T.-vers</i> (21. l.):
Etele azonkép hadai forgását,	<i>Tökölyi</i> azonkép hadai forgását.

B. H. IV. é. 35. vsz. 1. és 3. s.: T.-vers (21. l.):

Büszkén valamennyi érzi a hún ember: Büszkén valamennyi érzi *székely* ember

Igy Etelét, mondom, sokat emlegették; Igy *Tökölyit*, mondom, sokat emlegették.

A híres felkelő vezérről szóló verses krónika *nyolcadik részé- nek* foglalata: «Leopold Ottingen gróf és Schlik tábornokokat küldi Tökölyi ellen. Ezek berontanak Erdélybe, beveszik Déva várát. Gábor János dévai kapitány hősi halála». E «rész», az elején levő huszonnégy sort és közbül két sornyi áthidalást leszámítva, némi kihagyással ARANY *Losonczy István*-jának a szó szerinti kiírása (mindössze annyi változtatással, hogy ahol szükséges volt, a Tökölyi-versnek megfelelő nevek szerepelnek). Az átalakítás szemléltetésére álljanak itt a következő sorok:

(Ponyva):

(ARANY):

Híres *Ottingen gróf* vitéz *német* ember,
Déva várnak indult *kétszer tízezerrel*.
Száz *taraczk*, tizenhat ágyú vala nála,
Közel Déva mellé seregével szálla, ...¹

Híres Amhát basa, vitéz török ember,
Tömösvárnak indult száz hatvan ezerrel
Száz taraszok, tizenhat ágyú vala nála; —
Pusztá Somlyó mellé seregével szálla.²

A továbbiak, minthogy kevesebb a név, még szorosabb egyezést mutatnak. A «Tökölyi»-vers huszonötödik sorától kezdve a szöveg egybeesik ARANY *Losonczyja* 8—37, 45—49, 54—55, 58, 63 (harmadik-negyedik sor), 64, 74—79 strófájával. Megállapítható ezek szerint, hogy a *Gróf Tökölyi Imre* című ponyvaverés ARANY-nak *Toldi*, *Murány Ostroma*, *Nagyidai Cigányok*, *Buda Halála* és *Losonczy István* című elbeszélő költeményei alapján készült tákolmány.³

VI.

Mint ARANY szellemi világa, úgy a PETŐFIÉ is nagy hatással volt a ponyvairodalomra. Hogy életének és halálának képzeletizgató részletei miféle — többé-kevésbé meseizű — feldolgozá-

¹ Id. mű 23. l.

² *Losonczy István* 8. vsz.

³ E mű prózai átdolgozásban németül is megjelent. Címe: *Drangsale und Tod des weltberühmten ungarischen Grafen Emerich Tökölyi, Stiefvater des Franz Rákóczy*. Budapest. 1874. 34 l. Bucsánszky A. kiadása.

sokban terjedtek el a nép körében, továbbá hogy művei közül melyek jelentek meg a szóban forgó kiadványok alakjában, arról részletesen beszámol BARÓTI Lajos főntebb említett dolgozata. Minthogy azonban ez még kiegészítésre szorul, — bár az alábbi sorok sem tartanak igényt a teljességre, — pótlásul megemlítünk néhányat az idetartozó népiratok közül.

Szembetünő, hogy PETŐFIRE vonatkozólag aránylag kevesebb nyoma van az olyanféle kapcsolatnak, aminőt ARANYRA nézve látunk. Ennek oka egyrészt az lehet, hogy a nagy lírikus műveiben természetszerűleg kevesebb a ponyva számára értékesíthető *elbeszélő* elem; másfelől meg ami van is, közismert voltánál fogva kevésbé alkalmas a feltűnés nélkül való eltulajdonításra. Látni fogjuk azonban, hogy az utóbbi körülmény nem mindig volt akadálya egyes részletek felhasználásának.

A BARÓTITÓL nem említett ponyvakiadások közé tartozik a *Szilaj Pista* (Tatár Péter regekunyhója 22. szám. Pest. 1865. 71—80 l. Egy képpel. Bucsánszky A.), melynek címe után zárójelben olvasható, hogy «PETŐFI után». A mű tulajdonképen nem egyéb, mint a nagy költő verses elbeszélésének a harmadik versszakkal kezdődő, rövidített lenyomata; olyanformán, hogy az eredeti kétszázkilencvenhat sort itt kétszáztizenhétre terjed. A rövidítés bizonyára az akkor még érvényben levő kiadó jogokra való tekintettel történt.

PETŐFI egy másik szép költeményét is átalakította TATÁR Péter, de ennél már nem tartotta szükségesnek, hogy jelezze a költő nevét. Talán úgy gondolta, hogy a csekély átalakítás folytán PETŐFI már elvesztette szerzői jogát a meséhez, meg az elbeszélés szólamkincséhez és egyéb művészi értékeleihez. E kis munka címe: *Salgó vára* vagy: *A véres tett véres bosszúja*. (Egy képpel. Tatár Péter regekunyhója.¹ 26. szám. Pest. 1867. 1—19 l. Bucsánszky A. kiadása.) PETŐFI költeménye és a belőle készült ponyvatermék közt voltaképen az a főkülönbség, hogy az eredetinek ötös és ötödfeles rímtelen jámbusait itt párosrímű alexandri-

¹ A «regekunyhó» jelzésű füzetekben rendszeren több darab van. Lehet, hogy erre vonatkozik a «kunyhó» elnevezés.

nok helyettesítik; s míg amaz ötszázharminchárom sorra terjed, TATÁR Péter verse csak háromszázkét sor. A nevek és az elbeszélés menete egyforma; a ponyvaversből hiányoznak PETŐFI hangulat-erősítő leiró sorai és szép lírikus reflexiói (például a szerelemről szóló gyönyörű tizenhét sor: «Örök rejtélyű érzés szerelem!» stb.). Egyébként a két mű közti viszonyt megvilágíthatja ez a párhuzamos idézet:

PETŐFI: *Salgó.*

Nógrád s Gömör közt hosszan nyúlik el
A Mátra egyik erdőséges ága
Miként sörényes, elfáradt oroszlán
Nézőn sötétén messze tájakig.
E hegytetői kősziklára ül
Borús napokban a pihenni vágyó
Terhes felhőknek vándor serege;
Ez a műhely, hol a komor kovács,
A dörgedelmes égi háború
Készíteni szokta a villámokat,
Haragvó isten égő nyilait.
Itt állt Salgóvár, mint egy óriás,
Ki az egekre nyújtja vakmerő
Kezét, hogy onnan csillagot raboljon;
Itt állt Salgó... az éghez oly közel,
És benne még is a pokol tanyázott.

TATÁR Péter: *Salgó vára.*

Nógrád s Gömör között a Mátra egy ága
Nyulik le, erdővel van borítva háta.
Itt-ott az egekbe nyuló szikla-orom
Emelkedik büszkén, fedezi most már rom.
Ide ül pihenni a kemény zivatar,
Ha haragjában ég s földet összekavar.
Itt kovácsolja ő gyújtó-villámait,
Szerte repítgetvén vészthozó nyilait
S dörögve hirdetve romboló haragját
Remegve hallgatják a völgyben szózatát.
Salgóvár is itt állt mint óriás, a ki
Az egekre nyújtja vakmerő kezét ki,
Hogy azt megrabolja, oly közel állt hozzá
S azt mégis bűn és fertelem lakozá.

Majdnem oly kedvvel, mint ARANY *Toldiját* keresik föl (és aknázzák ki) témáért és átvételre alkalmas részletért a PETŐFI János Vitéz-ét. A kiadói jogok elévülése óta e mű a maga egészében is, PETŐFI neve alatt is megjelent a tárgyalt kiadványok sorában, de egyes epizódjait már előzőleg felhasználták. Így készült: *A veszedelmes zsványtanya* vagy: *A szerencsés juhászbojtár*. (Néprege. Egy képpel. Tatár Péter regekunyhója. 30. sz. Pest. 1870. 40—46 l. Buczásnszky A. kiadása) című verses darab is, mely fölél nincs odaírva még az sem, hogy «PETŐFI után», pedig elég szorosán egyezik János Vitéz szövegével. Ime a kezdete:

Nagyon égető a nyári nap sugára
Jancsi komára, a szép juhászbojtárra,
Mért is kell a napnak sütni oly nagyon, (így!)
Attól a juhásznak nagy melege vagyom...

Az átvétel nem betűszerinti, de eredete azért kétségtelenül felismerhető. A vers elmondja, hogy Jancsi elaludt s nyája azalatt elszéledt. E miatt gazdája elkergeti a bojtárt. Innen kezdve a ponyvatermék kihagyásokkal addig követi PETŐFI elbeszélését, míg Jancsi a zsványokra rágyujtja a házat. A folytatás már eredeti és mondhatnók erős gyakorlati érzékre valló leleménye a szerzőnek. Jancsi ugyanis nem bujdosik tovább, hanem bejelenti a történeteket a hatóságnak, mire egy részt kap a rablók kincseiből, urrá lesz, megtéríti gazdája kárát, megnősül s

Még ma is él, hogyha nem halt meg azóta
Szerencse s boldogság őt folyvást karolta.

VII.

Egy további ponyvaversben, amelyre már TÓTH Rezső is felhívta a figyelmet,¹ a FAZEKAS Mihály *Ludas Matyi*-ből ismert mese feldolgozása kapcsán találkozunk olyanféle jelenséggel, mint előbb a Thököly Imréről szóló historiában; csak hogy itt PETŐFI *Szilaj Pistájából* és *János vitézéből* valók az eltulajdonított részletek. A viszonylag terjedelmes mű felírása: *Ludas Matyi élete és kalandjai*. Tündéries szép historia. 12 részben és 13 képpel. Budapest. 1883. 86 l. Rózsa Kálmán kiadása.² A BALOG István *Ludas Matyi* című, három felvonásos bohózata nyomán készült versben a Fazekas vig elbeszéléséből ismert hős története valójában csak a *második rész*-szel kezdődik. E szerint: «Ludas Matyi édesanyjától Sárától három pár libát veszen át, hogy azt a döbrögi vásáron

¹ L. TÓTH Rezső: *Fazekas Mihály*. Budapest. 1897-ből. (V. ö. Fazekas M. versei. Kiadta Tóth R. Régi Magyar Könyvtár. 17. sz. Budapest. 1900. 77. l.) TÓTH szerint: «a szerző talán változatosság okáért vagy helytelenül alkalmazott PETŐFI-tiszteletből Szilaj Pistából s János vitézből nagy lelki nyugalommal szóról-szóra átvett valami másfélszáz sort, mindössze annyit változtatva, hogy Jancsi vagy Pista helyett természetesen Matyi-t ír.» A változtatás — mint a jelen dolgozatból látható — valamivel több.

² TATÁR Péter regekunyhója 22. számának 1865-ből való kiadása borítékán e «szép história» TATÁR Péter műveként van hirdelve. Ennek szövegdíszeként csak 12 képről történik említés.

eladja, s a vásárra kedvesével, Iluskával és hat libával el is indul». Az ének vége egy kis szerelmi kettős Matyi és Ilus között. Az ifjú itt vállára veszi a kendercsomót, melyet eddig a leány cipelt s megvallja, hogy Iluska nélkül nem élhet.

Erre csókot kapott... *de nem mondom el,*
Mert tele van ezen világ irigyekkel

folytatja a költő szabadon PETŐFI után.

Hej *legtüzesebb bor a szép leány csóhja,*
Pedig a csók könnyen az ész zavarója ;
Matyinak is *mostan megzavarta eszét,*
Származott is tőle tarka-barka beszéd.
Iluskám, Iluskám! *lelkem, galumbocskám,*
Gyöngyvirágom, rózsám, aranyos halacskám,
Gyémánt-gyűrűm, fényes csillagom sugára,
Csókolj agyon engem hajnal hasadtára.

És így megy ez tovább a 15—16 lapon vagy harminc soron keresztül. Az átvett sorok PETŐFI *Szilaj Pista* című elbeszélő költeménye első részének 7—13 versszakát nyújtják azzal az eltéréssel, hogy *Szilaj Pista* Lidije helyett TATÁR Péternél Iluska a «kedves» neve s az eredeti vers három ütemű sorai egy-egy szó betoldásával négy ütemre nyúlnak.

Mivel Matyinak jól ismert története s a mese naiv továbbfejlesztésének részletezése ránk nézve most kevésbé fontos, a munka többi részére nézve elég lesz csupán annak kiemelése, ami a vizsgálódásunk körébe tartozó szempontból figyelemreméltó. Ilyet a *ötödik rész* ben találunk, ahol megtudjuk, hogy Matyi a megveretés után világgá megy. Közben megpihen egy csárdában, aztán folytatja útját.

A csárda messzire volt már háta megett,
Nem látta lobogni a pásztortüzeket,
Mikor utoljára megállt s visszanezett,
Szívében iszonyú kint s fájdalmat érzett.¹

Ez utóbbi sor kivételével az idézett résztől kezdve hetvennégy sor (30—34 l.) PETŐFI *János Vitézéből* való (a IV. é. utolsó

¹ Id. mű 31—32 l. — V. ö. PETŐFI: *János Vitéz-e.*

három strófája és az V. é. egészen); még pedig változtatás nélküli átvétel, mert itt a ponyvaköltőnek már a versforma átalakításával sem kellett bajlódnia. Innen számítva hat sor megint a *Szilaj Pistából* van véve (IV. rész: 3—4 szak.); hat sor átmenet után pedig a *Szilaj Pistában* folytatódó huszonhárom sor van beiktatva.¹

Végül ugyanilyen toldott-foldott, de már ismét két költő művéből összetakolt ponyvavers: *Az óriások és boszorkányok országa* vagy: *A huszár még a pokolból is kivágja magát* (2 képpel. Tatár Péter regekunyhója. 30. szám. Pest. 1870. 46—60. l. Bucsánszky A. kiadása.) Tárnya az, hogy a napoleoni-háborúk idején Franciaországban elfogtak egy magyar huszárt, János vitézt. Ez megunja a fogságot s megszökik. Találkozik egy német szerkeressel, akit megsegít. Ettől megtudja, hogy az óriások országa közelében jár. Bemegy s a PETŐFI művéből ismert módon király lesz. (Mindezt kissé rövidebben adja elő a ponyva, mint a János vitézről szóló eredeti költemény). Majd tovább vándorol s eljut a sötétség országába, hol a boszorkányok tanyáznak. Itt az óriások segítségével legyőzi őket, s csak szerelmese, Örzi anyjának kegyelmez meg, aki ennek fejében megígéri, hogy seprő-paripáján elviszi kedveséhez. Ez megtörténik, mire:

Hét mulva azt mondták az egész faluban,
Furcsa dolog vagyon Örziék házában;
Tán kígyult a ház is, úgy füstöl a kémény,
*Nagy kolonc köszönget a kút méla gémén, stb.*²

A szerző — amint látni — a lakodalmi sürgés-forgást ARANY szavaival írja le. E célból a bemutatott idézetten kívül felhasználja még a *Toldi* második éneke első versszakának 4—8 és második strófája 1—4 sorait. A boldog huszár végül emberfeletti

¹ Mellesleg megjegyezve — mint címe után is sejtethető — hasonló tárgyat dolgozott fel prózában TATÁR Péter e munkájában: «Markos Petyi csikósbojtár a 25 botot miként fizeti hétszeresen vissza Zsugori úrnak. 7 szakaszban. 8 képpel.» Hirdetve: Tatár Péter regekunyhója. 22 száma 1865-ből való kiadása borítékán. Ujabb kiadása 1899. 28. l. Rózsa K. 9 képpel. (Ebben — megveretésén kívül — négy csikó jogtalan elvételeét boszulja meg a bojtár.)

² L. id. mű: 59 l. — V. ö. ARANY *Toldija* II. é. I vsz. 2—4 s.

jobbágyai révén kincshez jutván fölmenti az óriásokat hűségesküjük alól s visszaadva a bűvös sipot nekik, kegyelemben elbocsátja őket. A költőnek pedig erre újból eszébe jutnak ARANY versei s a Toldi György gazdagságát jellemző leírás átvételével fog hozzá meséje befejezéséhez:

János vitéz úr lett. *Sok becses marhája,
Kincse volt temérdek s arra büszke mája.
Sok nemes juhnyája és béres szolgája,
Sok nyerítő méné, nagy sereg kutyája,* stb.¹

Megállapítható tehát, hogy ez a mű — csekély kihagyással — a *János Vitéz* XIX., XX., XXI. részének kiegészítése a *Toldi*ből vett alkalmas részletekkel.

* * *

Ime így fest a ponyvairodalom eredetisége. Hogy kit terhel a felelősség a versgyártás e sajátságos módjáért, az ma már minden egyes esetre nézve nehezen volna megállapítható. Mint látható volt, a tárgyalt művek legtöbbször TATÁR Péter szerzőségéhez fűződtek, akinek igazi neve MEDVE Imre s 1818—1878-ig élt. Ha a SZINNYEI Magyar Írók-jában felsorolt, több mint kilencven munkája is hasonló módszerrel készült, akkor nagy termékenysége könnyen érthető. Eljárásának mindenesetre megvolt az a haszna, hogy hamis címkével bár és egy kissé vegyítve, de az igazi költészet nemes italából is juttatott olvasóközönségének; kívánatosabb lett volna azonban s a célhoz is méltóbb, ha az eredeti töltést a maga tisztaságában nyújtja a népnek.

BAROS GYULA.

¹ Id. műből. — V. ö. Toldi II. é. 6 vsz. 1—4 s.